

Özbekistan Halk Takvimi ve Mevsimsel Merasimler

Uzbekistan Folk Calendar and Seasonal Ceremonies

ÖZ

İnsanlar tarihin her döneminde yaşamlarını kolaylaştırmak için zamanı dilimleme yoluna gitmişlerdir. Zamanı saat, gün, ay ve yıl gibi zaman dilimlerine bölmüşlerdir. Halk takvimleri somut olmayan kültürel miras öğeleridir. Teknolojinin yeterince gelişmediği ve insanların daha kısıtlı imkanlarla yaşamlarını idame ettirdikleri dönemde ortaya koymuş oldukları ürünlerdir. Halk takvimlerini oluşturlarken yaşamış oldukları çevreden ve kültürel birikimlerinden etkilenmişlerdir. Bu çalışmada Özbeklerin halk takvimine dair belirlemiş oldukları özel tarihler ve bu tarihlerle ilgili söylemiş oldukları sözlerin kaybolmadan bilimsel bir çalışma ile kayıt altına alınması temel amaçtır. Bu kapsamda farklı dillerde yazılmış olan çalışmalar literatür taraması yapılarak tespit edilmiş ve taranmıştır. Ayrıca Semerkand ve Taşkent başta olmak üzere bazı kentlerde saha çalışması yapılmıştır. Taşkent Meteoroloji İstasyonu'ndan alınan meteorolojik veriler ile halk takvimi bilgileri karşılaştırılarak iklimsel gerçekler ile örtüşüp örtüşmediği değerlendirilmiştir. Araştırmada betimleyici ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Özbekistan Halk Takvimi'nde birçok kültürel ve meteorolojik unsur tespit edilmiştir. Halk takvimine dair en fazla ögenin bulunduğu mevsim yaz mevsimidir. Özbekistan'da yaz mevsiminin diğer mevsimlere göre daha uzun sürmesinin bu duruma neden olduğu anlaşılmıştır. Halk takvimi çalışmaları kültürel coğrafyada önemli bir yere sahiptir. Sözlü kültüre ait unsurlar olması sebebiyle kaybolmadan akademik çalışmalar ile kayıt altına alınmaları önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Zaman, halk takvimi, Özbekistan, kültürel değerler

ABSTRACT

Throughout history, people have sought to facilitate their lives by dividing time into segments. Time has been categorized into units such as hours, days, months, and years. Folk calendars are elements of intangible cultural heritage, developed during periods when technology was not yet advanced and people lived with limited resources. These calendars were shaped by the environment in which people lived and their accumulated cultural experiences. The main purpose of this study is to record the special dates determined by the Uzbeks regarding the folk calendar and the words they say about these dates with a scientific study without being lost. In this context, a literature review was conducted using sources written in various languages. Additionally, fieldwork was carried out in several cities, primarily in Samarkand and Tashkent. Folk calendar data were compared with meteorological records obtained from the Tashkent Meteorological Station to assess whether traditional knowledge aligned with climatic realities. Descriptive and comparative analysis methods were employed in the research. Various cultural and meteorological elements were identified in the Uzbek folk calendar. It was found that summer is the season with the highest number of calendar-related elements. This is attributed to the fact that summer lasts longer in Uzbekistan compared to other seasons. Folk calendar studies hold a significant place in cultural geography. Since they are components of oral culture, it is vital to preserve them through academic documentation before they are lost.

Keywords: Time, folk calendar, Uzbekistan, cultural values

Giriş

Orhun Kitabeleri'nden, Kül Tigin Yazıtı'nın kuzey yönünün 10. satırında "Öd Tengri yaşar; kişi oğlu kop ölgeli törümüş" yazmaktadır. Bir savaş esnasında kardeşi Kül Tigin'i kaybeden Bilge Kağan tarafından söylenmiş bu sözün günümüz Türkçesiyle karşılığı; "Zamanı Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış" şeklindedir. Yer kürenin hangi alanında yaşarsa yaşasın insanlar ölümlü olduklarını bilmelerine rağmen zamanı belli aralıklara dilimlemiş, saat, gün, hafta, ay, mevsim ve yıl şeklinde isimlendirmişlerdir (Veren, 2019).

İnsanlar yaşamış oldukları mekân üzerinde gerçekleşen doğa olayları ve doğal unsurlar ile yakından ilgilenmişlerdir. Özellikle ilk insanlar anlamlandıramadıkları doğal unsurlardan korkmuş veya kutsallık atfetme yoluna gitmişlerdir. Bilgi birikimi arttıkça insanlar etraflarında gerçekleşen hadiseleri sebep-sonuç ilişkisinde değerlendirme yapmaya başlamışlardır. Zaman kavramını saat, gün, hafta, ay, mevsim ve yıl gibi dilimlere ayırarak kategorize etmişlerdir.

Toplumlar tarihsel süreçte kendi kültürleri çerçevesinde takvimler geliştirmiş ve kullanmışlardır. Örneğin; Türkler ekim, dikim ve hasat dönemlerini belirleyebilmek için 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ni geliştirmişlerdir. Bu takvimi ay ve güneşin hareketlerini baz alarak oluşturmuşlardır. Her yıla birer hayvan ismi verilmiştir. Aynı takvim bazı ufak isimsel değişikliklerle Çinliler tarafından da kullanılmıştır.

Hüseyin Melih ÖZDEMİR¹



¹ Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye

Rahima RAIMOVA AYSAL²



² Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası Coğrafyası Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul, Türkiye



Geliş Tarihi/Received 11.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted 25.06.2025
Yayın Tarihi/Publication 30.06.2025
Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Hüseyin Melih ÖZDEMİR

E-mail: huseyin.melih@marmara.edu.tr

Cite this article: Özdemir, H.M., & Aysal Raimova, A. (2025). Uzbekistan folk calendar and seasonal ceremonies. *Eastern Geographical Review*, 30(53), 137-146.



Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Burada aylara verilen isimlerde doğal çevrede sık rastlanılan canlılardan etkilenilmiştir (Yasak ve Özdemir, 2021).

Hava durumu kısa süreli meteoroloji verilerini ifade etmektedir. İklim ise daha uzun yıllara dayalı gözlemlerle atmosferik hadiselerin ortalamasının ifadesidir (Ardel vd., 1969). Halk takvimleri de toplumların uzun süreli gözlem ve deneyimlerinden yola çıkarak dinsel, tarihsel, törensel, eğitsel, hukuksal, tarımsal, ekonomik değerlerin canlı tutulması misyonunu üstlenmiş, zaman-hayat bağlantısını ifade eden sözlü kültür unsurudur (Erginer, 1984).

Tarım ve hayvancılığın temel ekonomik uğraş olduğu toplumlar uzun yıllara dayanan kültürel bilgi birikimleri ve doğayı gözlemlerine dayanarak günlük yaşamlarını planladıkları iş ve hayat takvimleri ortaya koymuşlardır. Sözlü kültürün ögesi olan bu takvimler "halk takvimi" olarak nitelendirilmektedirler (Güner ve Şimşek, 1998, Gülüm ve Kocaoğlu, 2018). Halk takvimleri, toplumların bilinen takvimlerden farklı olarak bir yılı bölümleyerek ayları ve günleri farklı isimlendirmesidir. Bu takvimlerde bazen zaman dilimlerine bazen de doğal hadiselerle olumlu veya olumsuz anlamlar yüklenmektedir (Özdemir ve Bozyurt, 2006).

İnsanlar yaratılışından itibaren her zaman bulunduğu bölgenin mevsim ve doğa şartlarına göre hayat tarzlarını şekillendirmişlerdir. Bu bağlamda çeşitli alışkanlıklar, tecrübeler edinmişlerdir. Bu alışkanlıklar ve tecrübeler insanların psikolojik özelliklerinden aile yapılarına kadar etkisini göstermektedir. İnsanlar yaşadıkları çevrenin coğrafi şartlarına, iklimine ve jeopolitik konumuna bağlı olarak tarımsal üretim ve hayvancılık faaliyetlerini yapmışlardır. Buna bağlı örf, adet ve gelenekler, mevsimsel merasimler de geliştirmişlerdir. Halk takvimi, belirli bir topluluğun ya da kültürün doğal olaylara, tarımsal faaliyetlere, mevsimsel değişimlere ve geleneklere dayalı olarak geliştirdiği bir zaman ölçme ve düzenleme sistemidir. Bununla birlikte halk takvimleri bir toplumun tarih boyunca edindiği bilgi birikimini ve kültürel değerlerini yansıtır. Bu nedenle, halk takvimi bir topluluğun kimliğinin bir parçasıdır ve o topluluğun kültürel mirasını anlamak için önemli bir kaynaktır. Özbekistan tarih boyunca pek çok farklı medeniyetin ve değişimin etkisi altında kalmış, zengin bir tarih ve geleneksel birikime sahip bir Orta Asya ülkesidir. Halkın zaman ve takvim anlayışı hayatlarını çiftçilik ve hayvancılıkla geçirdikleri için buna dayalı oluşturulmuştur. Geleneklerine, kullanılan söz varlıklarına, halk takvimlerine, mevsimsel merasimlerine bakıldığında da bu durum rahatlıkla görülebilmektedir. Özbekistan Halk Takvimi yüzyıllarca süren tecrübelerden geçmiş yaşam deneyimleri ve çalışma gelenekleri temel alınarak oluşturulmuştur.

Tarım ve çiftçilikle uğraşan halk yaşadıkları bölgedeki tecrübelerine inandıkları yaşlı bilge insanlardan yardım istemişlerdir. Her bölgenin kendine özgü gökyüzü ile yerkürede olan olayları iyi gözlemleyen ve tahmin edebilen yetenekli bilge insanları olmuştur bu insanlar tecrübelerine dayanarak bitkiler, hayvanlar, gök cisimleri ve doğadaki tüm değişikliklere bakarak gelecek ayların hava durumuna dair tahminlerde bulunmuşlardır. Örneğin; sonbaharda oluşan yaprak dökümleri, yağışlar, kuşların

göç hareketlerine bakarak ilkbaharda havanın nasıl olacağı hakkında tahminler geliştirmişlerdir. Bu bilge insanlara "Hisobdon", "Duğal" "Tajribakor" "Yüldüzcü" isimleri verilmiştir (Jöraev, 2008).

Takvimcilerin malumatlarına göre güneş ve ay takvimleri sıklıkla kullanılmış ve bununla birlikte kuşların mevsimsel göçlerine bakarak "Quş qayi" ya da "Dolğa hisobi", ay ve Ülker yıldızının yaklaşmasına bakarak "tuğal tüqüş hisobi", deniz yükseltisine bakarak "toşuv hisobi", tarım ve ekinlere bakarak "tarım takvimi", çiftçilerin ve hayvanların hareketlerine bakarak "çiftçi takvimi", yaz ve kış aylarındaki en sıcak ve en soğuk günlere bakarak "çille takvimi", mevsim değişikliklerine bakarak da "doksan hesabi", "doksan takvimi", yıldız hareketlerini inceleyerek "yıldız takvimi", 12 hayvanlı Türk takvimi "müçel devirleri", "müçel takvimi" gibi takvimler kullanılmıştır. Bu yüzden Özbekistan Halk Takvimi; aylar, günler ve mevsimsel merasimler bakımından oldukça zengindir. Özbek Türkleri ayların adlarını farklı şekillerde adlandırmaktadırlar (Tablo 1).

Tablo 1

Miladi Takvimde Yer Alan Ayların Özbekistan Halk Takvimi'ndeki Karşılıkları

Ay	Halk Takvimindeki Karşılığı	Ay	Halk Takvimindeki Karşılığı
Ocak	Oqpon, Qantar	Temmuz	Sorçi, Saraton
Şubat	Hut	Ağustos	Avgust, Yoz Çillesi
Mart	Oz, Ozor, Kökek, Hamal	Eylül	Sentiabır, Mezon, Tarozi
Nisan	Aprel, Hamal, Savır, Kökek	Ekim	Qoreçe (kazlar sıcak ülkelere göç etmeye başlıyor), Oktiabır
Mayıs	May, Javzo, Kök-Kök (kuş ötüşü)	Kasım	Qozon (soğuk havalarda kazanlarda yemekler yapılır), Noyabır
Haziran	İyün, Çilde, Jızlavuk	Aralık	Qantar

Araştırmanın Amacı

Özbekistan'da yaşamakta olan insanların yazılı olmayan ancak bir kültürel değer olarak yaşattıkları halk takvimi değerlerini sistematik bir şekilde ortaya koymak çalışmanın temel amacıdır. Özbekistan'da halk takvimi oluşturulurken etkilenilen coğrafi olay ve olgular ile kültürel coğrafi değerler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Problemi

Yazılı kültüre ait değerler kuşaktan kuşağa aktarılabilmektedir. Ancak sözlü kültüre ait değerler zaman içerisinde tamamen olmasa dahi unutulmakta veya yozlaşmaktadır. Farklı çalışmalarda dağınık hâlde mevcut olan bilgilerin bir çalışmada

sistematiik bir biçimde ele alınmamış olması bir problemdir. Ayrıca Özbekistan Halk Takvimi'ne ait tüm öğelere yazılı kaynaklarda rastlanılmamıştır. Özbekistan'da yaşamakta olan ve o kültüre aşına yaşça büyük insanların hafızalarında taşıdıkları değlererin de yazılı olarak bir bilimsel yayın ile kayıt altına alınması gerekmektedir.

Yöntem

Bu alışma, Özbekistan halk takvimini kültürel, coğrafi ve iklimsel yönleriyle inceleyen betimleyici ve karşılaştırmalı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Literatür taraması, saha gözlemleri ve güncel meteorolojik verilerle karşılaştırmalı analiz olmak üzere araştırma üç temel yöntemsel bileşen üzerine inşa edilmiştir. Araştırmacıların birisinin Özbek kökenli olması bu noktada avantaj sağlamıştır. Nitel araştırma yöntemini benimseyerek gerçekleştirilen çalışmalarda toplulukların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını ve geçmiş oldukları toplumsal değışimleri ortaya koyabilmek için bilgi üretme süreçlerdir (Creswell, 2017; Creswell, 2020; Strauss ve Corbin, 1990).

İlk aşamada, halk takvimi ile ilgili Özbekistan merkezli bilimsel yayınlar taranmıştır. Literatür taramasında konuyla ilişkili yayımlanmış kitaplar, akademik makaleler ve kültürel araştırma raporları incelenmiştir. alışmalar büyük oranda Özbekçe ve Rusça olup, yerel bakış açısını yansıtan içeriklere dayanmaktadır.

İkinci kısımda, araştırma ekibinde yer alan Özbekistan kökenli araştırmacı tarafından Taşkent ve Semerkand şehirlerinde saha çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu saha çalışmasında, halk takviminin günümüzdeki uygulamaları, yerel halkın takvime dair bilgi ve inançları, ritüeller ve gözlemlenebilir kültürel pratikler yerinde incelenmiştir. Gözlemler nitel veri olarak değerdendirilmiş ve betimleyici analiz yöntemiyle çalışmaya dahil edilmiştir.

Son olarak ise literatürde yer alan halk takvimi bilgileri, Özbekistan'ın güncel meteorolojik verileriyle karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sayesinde halk takviminde yer alan dönemsel hava olaylarının, mevsimsel döngülerin ve tarımsal tahminlerin günümüzdeki iklimsel gerçekliklerle örtüşme düzeyleri tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, sadece kültürel değil, aynı zamanda coğrafi ve klimatolojik bir değerdendirme de sunmaktadır.

Bulgular

Araştırma Sahası Yeri ve Sınırları

Özbekistan, Batı Türkistan'da yer alan Türk cumhuriyetlerinden birisidir. Kuzey yarım kürede yer alan ülke Orta Asya'nın merkezinde Amuderya ile Siriderya nehirleri arasında konumlanmıştır. Ülkenin batısında ve kuzeyinde Kazakistan, doğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneydoğusunda Afganistan ve güneybatısında Türkmenistan ülkeleri yer almaktadır (Şekil 1).

Şekil 1

Özbekistan Lokasyon Haritası.



Özbekistan, Türk dünyasında yer alan devletler içerisinde nüfus bakımından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Türk dünyası devletleri arasında bir kıyaslama yapıldığında şehirleşmiş kültürü ile ön plana çıkmaktadır. Özbekistan, tarihin akışı içerisinde Anadolu kültürünün şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet'in vefatından sonra, Özbekistan'da yetişmiş birçok bilim adamı Anadolu'ya gelerek bilimin gelişmesine katkı sunmuşlardır. Bu bilim insanları arasında en önemlilerinden birisi Ali Kuşçu'dur (Taşağıl, 2021).

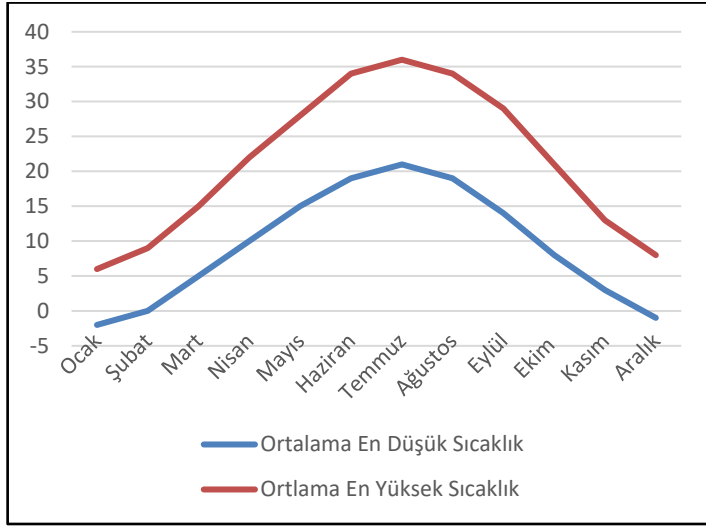
Özbekistan'ın Doğal Ortam Şartları

Özbekistan'ın yeryüzü şekilleri; dağlar, vadiler ve düzlük sahalardan meydana gelmektedir (Özey, 2011). Ülkenin kuzeybatısında alüvyon malzemeden oluşan Turan Ovası ile güneyinden geçen Amuderya Nehri arasında yaklaşık 300.000 km²'lik bir alanda Kızılıkum Çölü yer almaktadır (Şamsiyev, 1994). Özbekistan'ın doğusunda Fergana Havzası yer almaktadır. Bu havzayı yükselteleri 3500 m ile 4500 m arasında olan dağlar çevrelemektedir. Ülkenin güneydoğusunda bulunan dağlar Altay ve Tanrı dağlarının birer uzantısı durumundadır (Açıkgöz, 1990).

Ülkenin iklim şartlarına bakıldığında Orta Asya'da yer alan diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi ana hatlarıyla karasal iklim hâkimdir. Yaz mevsimi kurak, sıcak ve uzun geçmektedir. Kış mevsimi ise soğuk yaz mevsimine göre kısa geçmektedir. En yüksek sıcaklıklar temmuz ve ağustos aylarında görülmektedir. Ancak gece ile gündüz sıcaklıkları arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Yaz mevsiminde gündüz sıcaklıkları 40 ile 50°C iken akşam saatlerinde bu değler 10 ile 20°C değlerine düşmektedir. Kış mevsiminde gece ile gündüz saatleri arasındaki sıcaklık farkı daha düşüktür. Bu mevsimde gündüz ortalama 10°C olan sıcaklık akşam saatlerinde -10°C dolaylarına düşmektedir (Şekil 2). Ülkenin yıllık ortalama yağış miktarı 200-350 mm civarındadır (Şekil 3). Bu değ çöllerde 100 mm'nin altında inmektedir. Dağlık alanlara doğru çıkıldıkça yağış miktarının kısmen arttığı gözlemlenmektedir. Ülkenin başkenti olan Taşkent'te yıllık ortalama yağış miktarı 374 mm'dir (Ardel, 1976; Özey, 2011).

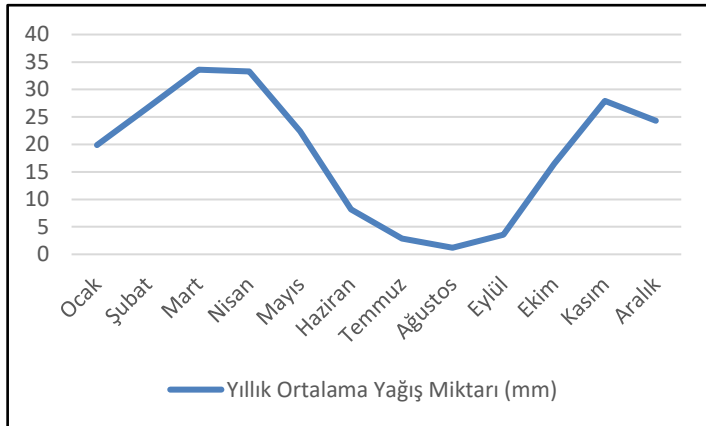
Şekil 2

Yıllık Ortalama En Yüksek ve En Düşük Sıcaklık Değerleri-°C
(<https://tr.weatherspark.com/y/106899/Ta%C5%9Fkent-%C3%96zbekistan-Ortalama-Hava-Durumu-Y%C4%B1l-Boyunca>)



Şekil 3

Yıllık Ortalama Yağış Miktarı-mm
(<https://tr.weatherspark.com/y/106899/Ta%C5%9Fkent-%C3%96zbekistan-Ortalama-Hava-Durumu-Y%C4%B1l-Boyunca>).



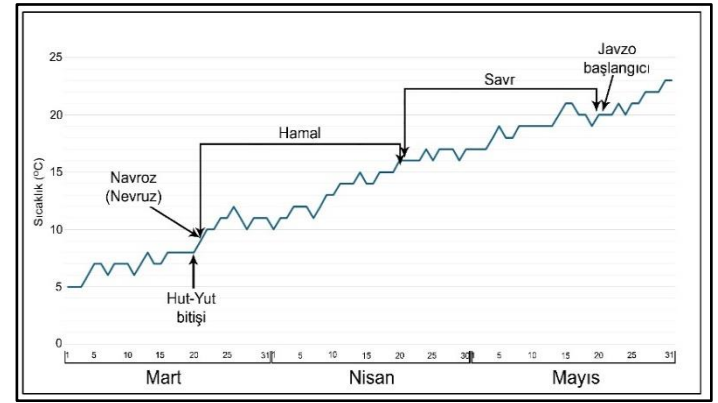
İlkbahar Mevsimi

Geleneklere göre Özbek Halk Takvimi'nde tarımsal üretim periyodu "hamal" ayı ile başlamaktadır. Hamal ayı ilkbahar mevsiminin ilk ayıdır ve 21 Mart'tan 20 Nisan'a kadar olan bir süreçtir. Hamal; Arapça kuzu anlamını taşıyan bir kelimedir ve aynı zamanda eski astrologlar gökyüzündeki on iki burcun ilk yıldızını kuzuya benzetmişlerdir. Antik çağlardan beri bahar ayı Türk halkı için daima hayati önem taşımıştır (Durbilmez, 2019). Kaşgarlı Mahmud'a göre Türkler ilkbaharı "Büyük Ay" veya "Umut Ayı" olarak adlandırmışlardır. Kaşkaderya Bölgesi'nde yaşayan insanlar baharın birinci ve ikinci aylarına "alamju" adını verir (Mirzaev, 1991). Bu dönemin en önemli uğraş alanlarından birisi çiftçiliktir. Mart ayında karlar erir, toprak ısınır ve halk ekin hazırlıklarına başlar. Bu durum halk arasında "hamal kirdi amal kirdi" (Hamal ayı yani ilkbaharın ilk ayı hamal ayı girdi hareket başladı) olarak adlandırılır (Şekil 4).

İnsanlar tarlalarını sulamak için küçük kanallar oluştururlar. Ancak bu kanallar kışın sert geçmesiyle birlikte kapanır. Kapanan kanallar Mart ayında "Loy Otış" "Loy Tutış" adlı merasimle açılır. Bu merasimde çevredeki insanlar toplanır çeşitli destanlar, şarkılar, maniler eşliğinde açılış gerçekleştirilir. Hamaldan sonra baharın ikinci ayı olan Savr gelir. Savr boğa anlamına gelmektedir. Eski astrologlar ikinci burç yıldızını boğaya benzetmişlerdir. Eski Soğdlular yılın ikinci ayına "hvaryaz" adını vermişlerdir ve bu günümüzde 21 Nisan'dan 20 Mayıs'a kadar olan bir tarih aralığını kapsamaktadır. Bu tarih aralığında güneşe tapmışlardır (Freyman, 1959).

Şekil 4

İlkbahar Mevsiminde Bulunan Halk Takvimine Ait Özel Günler.



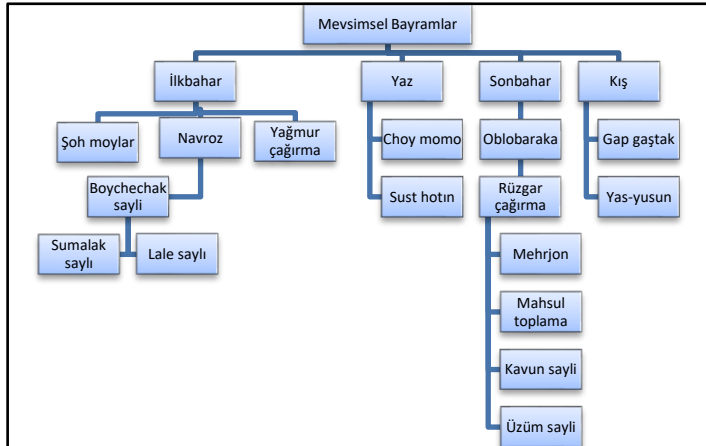
Özbek Halk Takvimi'ndeki üçüncü ay Javzo ilkbahar mevsiminin sonları ve yaz mevsiminin başlangıcı olup çiftçiler "yüz ustı" adını verir. Bu ifade mayıs ayının sonunda başlayan yüz sayımıyla ilgilidir. Çiftçilerin geleneksel hesaplamalarına göre yüz hesabı mezon (güz) ayına yüz gün kaldığını belirtir. Örneğin; Javzo ayında yüz sayımı altmışa ulaşıncaya kadar yani haziran ayına kadar mısır ve pirinç ekimi yapılır. Bu mahsullerin olgunlaşması en az altmış gün sürer. Eğer toprak elverişsizse ve yere saçılan tohum filizlenmiyorsa o arazi tekrar sürülür ve başka bir ürün ekilir. Bu tarz bahar mevsimiyle ilgili törenler, şenlikler halk takvimindeki özel günler çoğunlukla insanların çalışma faaliyetleriyle bağlantılı olarak düzenlenmiştir. Yani baharın gelişyle birlikte çiftçilerin ve çobanların yaşamları ve iş faaliyetleri daha da yoğun hâle gelmektedir. Örneğin; yukarıda belirtildiği gibi mahsul ekimine hazırlık, hendeklerin temizlenmesi, hayvanların meralara taşınması gibi işler insanlar tarafından belirli bir günde özel bir hazırlıkla organize edilir ve gerçekleştirilir. Bu nedenle özel bir ritüel şeklinde organize edilir.

İlkbahar ritüelleri arasında "Şoh Moylar", "Navroz", "Yağmur çağrısı" yer almaktadır. Çiftçiliğe bağlı en önemli bahar merasimlerinden biri "Şoh Moylar" merasimidir (Şekil 5). Bu merasimde kadınlar her yeri süpürür ve çeşit çeşit yemekler yaparlar. Bu yemekleri ekim yapılan yere götürür, herkes toplanır ve köyün yaşlı bilgisi çiftçilere dua eder. "İşleringga boşlaringga quyoş bersin, tansihatlik, hotircamligini bersin, hudo yor madatkor bolsin/ İşlerine başlarına güneş versin, Allah yardımcınız olsun, sağlık huzur versin". Sonra yemekler herkese dağıtılır. Erkekler de tarlaları sürmek için besledikleri hayvanları ahırdan çıkartırlar. Bu hayvanlara nazar değmemesi için

boynuzlarına keten yağı sürülür. Bu merasimin hangi gün olacağını köyün en yaşlı üyesi belirler ve genelde bu günler pazartesi, çarşamba ve cuma günlerinden birine denk gelmektedir. Bu merasim belirlenen günde yapılırsa çiftçilere şans getireceğine inanılır. Bazı inanışlara göre toprağın, her ayın altı günü uyuduğuna inanılır. Bu süre zarfında toprak çok verimsiz olmaktadır. Bu günler genellikle ayın beş, yedi, dokuz, on bir, yirmi bir ve yirmi dördüncü günlerine denk gelir (Anichkov, 1905).

Şekil 5

Özbekistan Halk Takvimi'ne Ait Mevsimsel Bayramlar (Safarov, 2010).



Şenlik olarak "Lola Şeyli Bayramı" vardır. Bu şenlik hakkında çok fazla bilgi olmamakla birlikte Özbek halkının eski ve milli şenliklerinden biridir. Harezmi, Buhara ve Baysun'da Kızıl Gül; Kokand, İsfara, Taşkent ve Çust gibi bazı yörelerde "Lale Seyli" bazı yerlerde ise "Boycheçek" şenliği gibi isimlerle düzenlenmiştir. Lale şenliği Nevruz Bayramı'ndan sonra Nisan ayının sonu Mayıs ayının başlarında laleler açtığı dönemde gerçekleştirilmektedir (Ashirov ve Hatunoğlu, 2005).

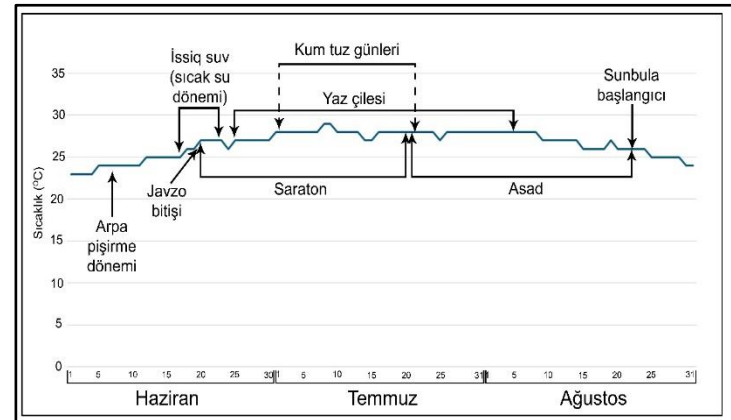
En önemli bayramlardan birisi olan "Navroz Bayramı" (Yenigün Bayramı) 21 Mart günü kutlanır. Nevruz Bayramı baharın müjdecisidir. Türklerin yeni yıl bayramıdır. Asırlardır bir Türk bayramı olarak kutlanmaktadır. Nevruz hakkında değişik mit ve rivayetler bir yana, geçmişteki insanların kâinat, tabiat ve hayat arasındaki sıkı bağların oluşumunu tasdikleyen zaman ve mekân ait felsefi düşünceleri kendinde toplayarak tabiatın tekrar canlanması, temizlik ve sevinç gibi ortak düşünceleri kendi ile özdeşleştiren bir şenlik olarak halk tarafından kabul görmüştür. Atalarımız günlük talep ve ihtiyaçları nedeniyle mevsimsel ritüeller de oluşturmuştur. Halk tarafından bahar aylarında az yağmur yağarsa mahsullerin verimsiz olacağına inanılmıştır. Bu gibi durumlarda Nisan ayında yağmur çağırışı töreni düzenlenmiştir. Bu tören genellikle yaşlı kadınlar tarafından icra edilir. Yağmur tanrıçası süste dua edilerek yağmur çağırılır. Törende "Süst Hotin" şarkısı söylenir. Bu tören tarihsel olarak çok eskidir. Buhara bölgesinde, Karakol ve Olot ilçelerinde "Çele Hotin, Süst Hotin, Süt Hotin, Sel Hotin, Suv Hotin" denilmektedir.

Yaz Mevsimi

Resmi takvime göre Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları, Özbek Halk Takvimi'ne göre de çilde, jizlavuk, sorçi, saraton, yaz çilesi ve asad gibi adlandırmalar kullanılmıştır. Ekinlerin artık meyve verdiği, hasatların toplandığı, kış için hazırlıkların başladığı dönemdir. Saraton yaz doksanının birinci ayı olup 21 Haziran'dan 21 Temmuz'a kadar devam eden bir süreçtir. Buhara Bölgesi'ne göre de saraton 21 Temmuz'a kadar devam ederken Hovos Bölgesi'nde bu ay 15 Temmuz'a kadar devam etmektedir. Bazı köylerdeki takvimcilere göre 17 -22 Haziran arasına İssi suv (sıcak su) adı verilir. Bu tarihler arasında bahçe ekinler sulanırsa mahsuller kuruyacaktır. Buhara Bölgesi'ndeki çiftçilere göre "İssi suv" (sıcak su) döneminden sonra "achi su" (acı su) dönemi gelmektedir (Şekil 6). Bu dönemde gelen suyla sulanan mahsullerde kurumıştır bu yüzden bu terim ortaya çıkmıştır. (Joraev, 2008).

Şekil 6

Yaz Mevsiminde Bulunan Halk Takvimine Ait Özel Günler



Günün en uzun gecenin en kısa olduğu gün de bu aydır. Saraton ayı aynı zamanda "yaz çilesi" diye de adlandırılmaktadır. Yaz çilesi, 25 Haziran- 5 Ağustos arasındaki dönemdir. 40 gün süren sıcak dönemdir. Coğrafi konumdan dolayı dayanılmaz sıcak havalarda oluşmaktadır. Güney Kazakistan'ın Tulkibaş köyünde yaşayan Özbeklerin lehçesinde yazın en sıcak günlerine "çanqayçuş" adı verilmektedir (Muhammadjon, 1988).

Yüksek sıcaklık değerlerinde mahsullerin kurumaması için sulama yapılır. Bu yüzden de halk arasında bu durum için "çille suvi tille suvi" deyiimi kullanılır. Bu ayda verilen su mahsullerin çok ve verimli olmasında etkili olmaktadır. Buhara Bölgesi'ndeki çiftçiler yaz çilesini soğuk ve sıcak su olarak ikiye ayırır. Arazinin soğuk suya doyurulması ve sulanması durumunda mahsullerin verimli olacağı düşünülmektedir. (Joraev, 2008). Bir taraftan da Haziran ayı ürün ekmek için son ay olarak bilinir. Bu ayda her ürün değil sadece sıcak havalara uygun ürünler ekilmelidir. Yaz doksanının ortasında asad ayı girmektedir. Asad ayı 21 Temmuz 22 Ağustos arasındaki bir dönemdir. Saraton ayının 10.gününden asad ayına kadar olan süreçte "tuz günü" ve "kuma düşme" dönemi yaşanmaktadır. Geleneklere göre yaz çilesi dönemlerinde insanlar dertlerinden kurtulmak için eski tuz madenlerine gider ve kendilerini tuza batırırlar. Hatta halk arasında kum ve tuza giriş süresini belirleyen takvimsel hesaplamalar oluşturulmuştur (Alaviya, 1974). Çiftçiler için de bu ay çok önemlidir. Yılın bu

döneminde buğday ve buğdaygiller erişir. Çiftçiler bu dönemi buğday biçerek geçirirler. Asad ayından sonra yaz doksanın son günlerini ve güz doksanın ilk ayını kapsayan Sumbula ayı gelmektedir.

Sumbula ayı ya da başak burcu dönemi 21 Ağustos'ta başlar 22 Eylül'e kadar devam etmektedir. Yaz çilesi bitişiyse mevsimler değişmeye başlar, dere ve nehirlerdeki su sıcaklığı giderek düşer. Bulungur Bölgesi'ndeki çiftçiler Sumbula ayını ikiye ayırır. İlk 17 güne Sumbula diğer kalan 14 güne ise Qiyğırak adını verirler. Bu dönemde kuvvetli rüzgârlar ortaya çıkar. Halk arasında yedi sarı olarak da adlandırılır buğday, arpa, darı, kayısı, incir, iğde ve ayva gibi olgunlaşma dönemi bitmiş mahsuller toplanmaya başlanır (Şomaksudov ve Şorahmedov, 1987). Hatta köylüleri de buna teşvik etmek için şenlikler, merasimler düzenlerler. M. Boys'un düşüncesine göre "Zerdüştiler tarafından kutlanan yedi tane mevsim bayramı vardır. Bunun iki tanesi yaz mevsimine denk gelir. Biri yaz mevsiminin ortasında diğeri de hasat döneminde kutlanır (Boys, 1987). Özbek Türkleri'nde ise sadece "çoy momo" adlı töreni hayatta kalmıştır. Çoy momo Eski Türk Dili'nde "rüzgâr ana" anlamına gelmektedir. Antik çağlarda rüzgârın canlı bir varlık olduğu düşünülmüştür. Bu tören önce kadınlar daha sonra erkekler tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Çoy momo töreni; kronikleşen, insanlara ve ekinlere zarar veren kuvvetli rüzgârı durdurmak amacıyla düzenlenir.

Sonbahar Mevsimi

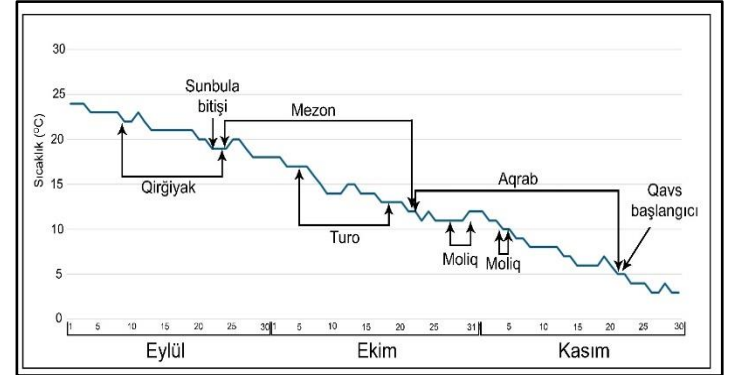
Güz döneminde yapılan merasimler, törenler, halk takvimine eklenen özel günlerin hepsi çiftçilerin hasat yapmasıyla ilgili oluşturulmuştur. Bu dönemde çiftçiler yaz boyunca yaptıkları çalışmaların meyvelerini toplar hayvan yetiştiricileri ise kış için yem hazırlarlar. Hendeklerdeki sular durulur, dibi görülecek gibi olur, bu durum da suyun soğuyup güzün geldiğinin habercisi niteliğinde olur. Bu mevsimde koyunların yünleri kesilir, soğuk havaların başlamasıyla birlikte kuşlar sıcak yerlere göç ederler. Yaylada yaşayanlar kışlaklara dönmeye başlarlar. Çiftçiler buğdaylarının daha verimli olması için Eylül ayının ilk haftalarında "oblo baraka" ritüeli düzenlemektedir. Bu törenin amacı çiftçilerin bir dahaki yıl ekeceği buğdayın daha verimli olmasını amaçlamaktadır. Toplanan buğdayların son tutamına "ona buğday" adı verilir, bu tutamı hangi çiftçi toplarsa "yettim-yettim, oblo bereke bersin" diyerek o tutamı toplar (Sarimsoqov, 1986). Bu ritüelin o çiftçiye şans getireceğine inanılmaktadır. Harmanlanan tahılların harmanlanması sırasında rüzgâr ihtiyacı duyulduğundan çiftçiler tarafından rüzgâr çağırma töreni de yapılmıştır. Bu töreni köyün yaşlıları icra eder. Bunun dışında "kavun sayılı" gibi törenler de düzenlenmiştir. Buhara Bölgesi çiftçilerinin takvimlerine göre Kırgıyak ve Yakçuma gibi dönemler sonbahara denk gelmektedir. Kazak Takvimi'nde de Kırgıyak Eylül ayını göstermektedir.

Mezon 21 Eylül tarihinden 21 Ekim'e kadar süren çiftçiliğin en sorumlu dönemlerinden biridir. Havada uçan beyaz ipliksi cisimler mezon ayının geldiğini işaret eder. Boysun Bölgesi çiftçileri buna "mizom" adını verir ve bu beyaz iplerin kalınlığı inceliğine bakarak kışın nasıl geldiğini tahmin etmektedirler. Halk arasında

mizom, mezon olarak adlandırılan nesneler aslında örümcek iplikleridir. R. Olimjovo'ya göre sonbahar başlarındaki kuru ve sıcak dönemde örümcek yumurtalarından çok sayıda genç örümcekler çıkar bununla birlikte yavru örümceklere yetecek kadar yemek bulunmadığı için hayatta kalmak için kendilerinden iplik çekip farklı yönere uçar (Olimjonov, 1958). Sunbula ayının son 10 günü ve mezon ayında güz doksanı başlayacaktır. Bu ayda ekinler çok hızlı mahsul verir hatta küçük kavunların bile tadı güzeldir. Bulungur Bölgesi çiftçileri mezon ayını ikiye ayırır. Ayın ilk 17 günü mezon kalan 13 gününde turo olarak adlandırılır. Ayrıca çiftçiler mezon ayında yağın yağmuru bahçeler için faydalı görürler. Mezon ayının ikinci yarısı Turo 5 Ekim'den 18 Ekim'e kadar olan 13 günlük süredir. Ayın 17'sinden sonra turo döneminde ekinleri don vurur, geceler uzar, çiy düşer ve sebze dışındaki mahsullerin faydası kalmaz. Kaşkadarya Bölgesi'nde Kasım ayına tura denilmiştir. Orta Asya halklarının takvimlerinde tıra, tura, turo, tirmoh sözcüğünden türemiş olup Harezmi Bölgesi takviminde tirmoh sonbaharın ilk günüdür. Mezon ayından sonra Aqrab ayı gelmektedir. Sonbaharın en soğuk dönemidir. Bulungur Bölgesi Aqrab'ın 17-18 günlerine "moliq soğuğu" adını verir. Bunun sebebi günümüz takvimiyle 4-5 Kasım'da sular buz tutar bazen karlar yağmaya başlar. Aqrab ayında üç moliq günü olup bu üç günde yaşlı takvimciler bütün gün saat saat hava durumunu izlerler ve buna dayanarak kışın nasıl geleceğini tahmin ederler. Bu üç gün 27 Ekim'den 30 Ekim'e kadar olup maliğin bir günü 1 ayı temsil eder. Sonbaharın son ayı Qavs'dır. Qavs ayı 21 Kasım - 21 Aralık periyodunu kapsar. Qavs ayının ilk iki günü önemlidir. İlk günler sular buz tuttuysa 2 ay, üç gün buz tuttuysa 3 ay kış mevsimi soğuk geçer (Mamatqul, 2008), (Şekil 7).

Şekil 7

Sonbahar Mevsiminde Bulunan Halk Takvimine Ait Özel Günler.



Kış Mevsimi

Kış mevsimi Aralık ayının ilk on gününden itibaren sonraki doksan günü kapsamaktadır. Çiftçi takvimine göre kış mevsimi Jadda ayı ile başlar. Jadda ayı 21 Aralık'tan 21 Ocak'a kadardır. Bu ayda yerleri buz tutar kar yağmaya başlar çiftçiler için kar yağması çok önemlidir. Çiftçiler kış aylarında da hava değişimlerine bakarak hava tahminlerde bulunmuşlardır. Örneğin; akşama doğru hava sislenirse ertesi günü hava sıcak olur, bacalardan çıkan duman dik ilerlerse hava çok soğuk olur, gece gökyüzü berraksa ve buna rağmen ay parlamıyorsa yakın zamanda yağmur yağacaktır. Buhara Bölgesi en soğuk mevsim kış için kara kış katta çile, küçük çile diye adlandırmışlardır (Niyazlıçev, 1973).

Kışın en soğuk dönemi çile Jadda'nın sonunda kış doksanın 25'e ulaşmasıyla başlar. Kış çilesi, 25 Aralık-5 Şubat tarihleri için halk arasında kullanılan tabirdir. Bu tabire göre kışın en sert günleri bu aralıkta geçmektedir. Halk takviminde çile büyük ve küçük olarak ikiye ayrılır. Çile, Farsça kırk sayısını anlatmaktadır. Büyük çile ortasında 21 Ocak'ta Dalv ayı girmektedir (Şekil 9). Dalv on birinci burcun adıdır. Çiftçilerin tecrübelerine göre bu aylarda "yahob" suyuyla tarlaları sulamak önerilmiştir. Yahob suyu toprakta nem rezervi oluşturmak ve mahsulün gelişimi için önemlidir. Çünkü yağış miktarının yetersiz olduğu yerlerde kullanılmaktadır.

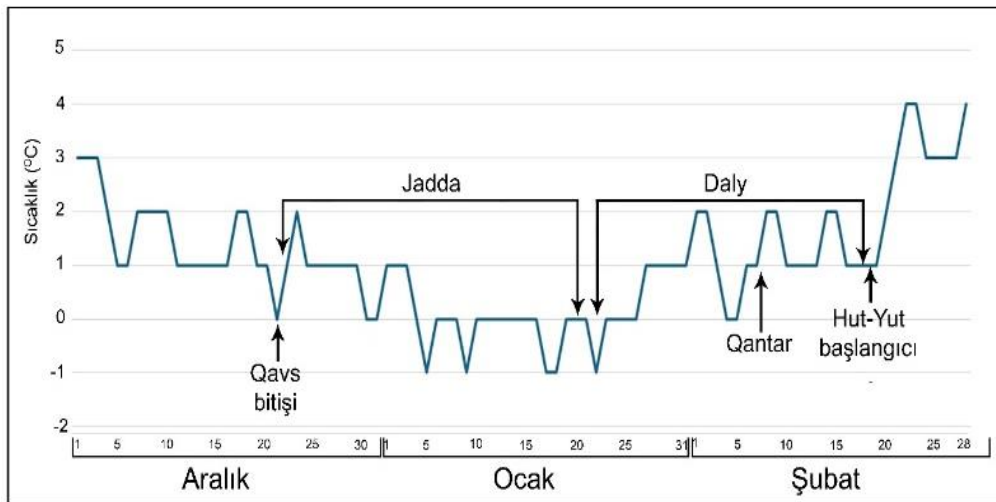
Özbek Halk Takvimi'ne ilişkin en eski terimlerden biri olan Qantar 8 Şubat'a tekabül etmektedir. Bu dönemde kar yağsa bile hemen erimektedir, bu yüzden çiftçiler bu kardan etkilenmemektedir. Özellikle çile döneminde hava çok soğuk olduğu için insanlar dışarı çıkmaktan kaçınır bunun yerine "gap geşte"k" merasimleri düzenlerler. Bu mevsimin en önemli besin kaynağı et olmuştur. Soğuk havalarda insanlar evlerinde

kazanlarda et yemekleri pişirirler.

Ocak ayının ortasından kış mevsiminin sonuna kadar hayvanlara verdikleri yemleri tasarruflu kullanırlar. Bazı yıllarda Şubat ayının son günlerinde havalar ısınmaya başlar, karlar erir ve bu süreçte bir anda gelen soğuk havayla birlikte yerleri buz tutar. Çiftçilerin hayvanlar için sakladığı kışlık yemler bu süreçte bitmiş olacaktır, yerleri buz tuttuğu için de hayvanlara verecek yem bulamazlar bu durum da hayvanların ölmesine neden olmaktadır. Bu duruma da halk arasında "Hut-Yut" denmektedir (Şekil 8). Halkın gözlemlerine göre hut-yut ayı 10-12 yılda bir tekrarlanır ve genelde 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nin Tavşan Yılı'na denk gelmektedir. Kış ayı doksan gün olarak hesaplanmış ve bu doksan günü yüze tamamlamak için on gün eklenmiştir. Bunu da "sad pok" diye adlandırmışlardır. Doksan günün son altı gününde buz tutan soğuk oluşur bu soğuk hava 26 Şubat'ta başlar, eğer yıl 29 Şubat'ta biterse bu soğuk havanın 4 günü Şubat, 3 günü de Mart ayına denk gelmektedir. Bu zamanda oluşan soğuklara "aziz momo, ayemacüz, kempir künleri" denilmektedir.

Şekil 8

Kış Mevsiminde Bulunan Halk Takvimine Ait Özel Günler.



Hayvan, bitki, böcek gibi canlıların alışılmışın dışındaki hareketleri, gök cisimlerinin farklı görünüşleri, tabiat olayları, insanların hayatları hakkında bazı belirlemeler yapmalarına ve kendilerine çıkarımlarda bulunmalarına yardımcı olmuşlardır. Geçmişte, insanların hayatları ve onların hayatta kalmaları doğrudan çevreyle ilgili şartlara ve bu şartlar ile canlılarda görülen davranış değişikliklerine bağlıydı. Bu tür değişiklikleri gözlemleyen insanoğlu hava ve iklim tahminlerinde bulunmaya başladı ve zamanla bu gözlemlerini ve sonucundaki tahminlerini zenginleştirdi. Nedelcheva ve Doğan, bir bilim dalı olarak gördükleri halk meteorolojisinin halk psikolojisi ve tarımsal meteoroloji ile ilgisi olduğunu vurgularlar. Halk meteorolojisi folklorla olduğu kadar genel etnografik araştırmalarla da bağlantılıdır, psiografiye göre de kendi karakteristiğine sahiptir (Biray, 2013). Özbek Halk Takvimi'nde yukarıda belirtildiği gibi doğayla iç içe yaşadıkları için hayvanların hareketlerine bakarak hava tahminlerinde bulunmuşlardır. Örneğin:

Örümceğin yuva yapmaya başlaması havanın güzelleşmesini anlatır.

Büyük baş hayvanlar bol bol yem yer ama su içmezse ertesi gün yağmurlu olması beklenir.

Köpekler kafalarını ön ayaklarının arasına alıp yatarsa havaların soğuması beklenir.

Tavukların kendilerini yüksek yerlerde temizlemeye başlaması havaların bozulacağı ve yağmur yağacağına belirtisidir.

Kış aylarında yeraltı haşere böceklerinin ortaya çıkması bahar gelmesinin belirtisidir.

Gün doğumundan önce rüzgâr olursa havanın yağmurlu olacağı anlamına gelir.

Şekil 9
Özbekistan Halk Takvimi'nde Yer Alan Özel Günler.

21 Mart	En önemli bayramlardan birisi olan "Navroz Bayramı" 21 Mart günü kutlanır. Nevruz Bayramı baharın müjdecisidir. Türklerin yeni yıl bayramıdır. Asırlardır bir Türk Bayramı olarak kutlanmaktadır.	Turo 5-18 Ekim	Mezon ayının ikinci yarısı Turo 5 Ekim'den 18 Ekim'e kadar olan 13 günlük süredir. Ayın 17'sinden sonra turo döneminde ekinleri don vurur, geceler uzar, çiy düşer ve sebze dışındaki mahsullerin faydası kalmaz.
Hamal 21 Mart 20 Nisan	İlkbahar aylarında karlar erir, toprak ısınır ve halk ekin hazırlıklarına başlar. Bu durum halk arasında "hamal kirdi amal kirdi" olarak adlandırılır. İnsanlar tarlalarını sulamak için küçük kanallar oluştururlar.	Aqrab 21 Ekim 21 Kasım	Sonbaharın en soğuk dönemidir.
Savr 21 Nisan 20 Mayıs	Havalar ısınmaya başlar bunun yanı sıra rüzgarlar olur dolu, yağmur yağışları olur sel gelir. Ekinler yaşarır bu sürece yağmur ayı adı da verilir.	Moliq 27-30 Ekim	Aqrab ayında üç moliq günü olup bu üç günde yaşlı takvimciler bütün gün saat hava durumunu izlerler ve buna dayanarak kışın nasıl geleceğini tahmin ederler.
Javzo 21 Mayıs 20 Haziran	Özbekistan Halk Takvimi'ndeki üçüncü ay Javzo bahar ayının sonları ve yaz mevsimini başlangıcı olup çiftçiler "yüz ustu" adını verir. Bu ifade Mayıs ayının sonunda başlayan yüz sayımı ile ilgilidir. Örneğin; Javzo ayında yüz sayımı altmışa ulaşınca kadar yani haziran ayına kadar mısır ve pirinç ekilir.	Moliq 4-5 Kasım	Aqrab'ın 17-18. günlerine "moliq soğuğu" adını verir. Bunun sebebi günümüz takvimiyle 4-5 Kasım'da sular buz tutar bazen karlar yağmaya başlar.
Sıcak su dönemi 17-22 Haziran	İsliq suv (sıcak su) adı verilir. Bu tarihler arasında bahçe ekinler sulanırsa mahsuller kuruyacaktır.	Qavs 22 Kasım-21 Aralık	Qavs ayının ilk iki günü önemlidir ilk günler sular buz tuttuysa 2 ay üç gün buz tuttuysa 3 ay kış soğuk geçer.
Saraton 21 Haziran 21 Temmuz	Ekin ekmek için son aylar olarak hesaplanır. Sıcak havalara uygun ekinler ekilmelidir. Bu aylarda her ekinde ekilmez sıcakta kuruma ihtimali yüksektir. Bu yüzden darı ekmeği önerirler. Günün en uzun gecenin en kısa olduğu günde bu aydır.	Jadda 22 Aralık-21 Ocak	Çiftçi takvimine göre kış mevsimi Jadda ayı ile başlar. Jadda ayı 21 Aralık'tan 21 Ocak'a kadardır. Bu ayda yerleri buz tutar kar yağmaya başlar çiftçiler için kar yağması çok önemlidir.
25 Haziran 5 Ağustos yaz çilesi	40 gün süren sıcak dönemdir. Mahsulleri ekinleri sulama zamanı. Hava çok yüksek derecede sıcak olduğu için mahsullerin kurumaması solumaması için işlemler yapılır. Bu yüzden chilla suvi tilla suvi denir yani bu ayda verilen su mahsullerin bol olmasında etkilidir.	Kış çilesi	Kışın en sert günleri bu aralıkta geçmektedir. Halk takviminde çile ikiye ayrılır büyük ve küçük olarak. Bu dönemde insanlar daha çok evde kalır.
Asad 21 Temmuz 22 Ağustos	Yılın bu döneminde buğday ve buğdaygiller erişir. Çiftçiler bu dönemi buğday biçerek geçirirler.	Dalv 22 Ocak-18 Şubat	Büyük çile ortasında 22 Ocak'ta Dalv ayı girmektedir. Dalv on birinci burcun adıdır. Çiftçilerin tecrübelerine göre bu aylarda yahob suyuyla tarlaları sulamak önerilmiştir.
Kum tuz günleri 1-21 Temmuz	Saraton ayının 10.gününden Asad ayına kadar olan süreçte "tuz günü" ve "kuma düşme" dönemi yaşanmıştır. Geleneklere göre yaz çilesi dönemlerinde insanlar dertlerinden kurtulmak için eski tuz madenlerine gider ve tuza batırılırdı. Hatta halk arasında kum ve tuza giriş süresini belirleyen takvimsel hesaplamalar oluşturulmuştur. (Alaviya, 1974)	Hut 19 Şubat-20 Mart	Kış ayını sonu ilkbahar başları olup tarlaların ekin ekmek için hazırlandığı süreç.
Sunbula 21 Ağustos 22 Eylül	Bu dönemde kuvvetli rüzgârlar ortaya çıkar. Halk arasında yedi sarı olarak da adlandırılır buğdaygillerin toplanmaya başlar.	Qantar	Qantar 8 Şubat'a tekabül ediyordur. Bu dönemde kar yağsa bile hemen erimştir bu yüzden çiftçiler bu kardan etkilenmemişler
Qirg'iyak 8-22 Eylül	Hayvanların çoğalma dönemi.	Aziz Momo Ayamajuz Kampir kunlari	Kış ayını 90 gün olarak hesaplamışlardır ve bu 90 günü 100'e tamamlamak için 10 gün eklemişler bunu da 'sad pok' diye adlandırmışlar. 90 günün son 6.gününde buz tutan soğuk oluşur. Bu soğuk hava 26 Şubat'ta başlar eğer yıl kabisali (29 Şubat) biterse bu soğuk havanın 4 günü şubot (Şubat) ayında 3günü ozor (Mart) ayında olur.
Mezon 21 Eylül-21 Ekim	Mezon 21 Eylül 21 Ekim'e kadar süren çiftçiliğin en sorumlu dönemlerinden biridir. Havada uçan beyaz ipliksi cisimler mezon ayının geldiğini işaret eder.	Hut-Yut 10-12 yılda bir tekrarlanır	Hut -Yut: Bazı yıllarda hut (21 Şubat-20 Mart arası) ayında havalar ısınmaya başlar karlar erir ve bu süreçte bir anda gelen soğuk hava ile yerleri buz tutar. Çiftçilerin hayvanlar için sakladığı kışlık yemlerde bu süreçte bitmiş olacaktır. Yerleri buz tuttuğu içinde hayvanlar yem bulamazlar ve ölürlür. Bu sürece Yut denir. Halkın gözlemlerine göre yut ayı 10-12 yılda tekrarlanır ve genelde 12 hayvanlı Türk Takvimi'nin tavşan yılına denk gelmektedir

Balıkların sürekli su yüzüne çıkması havaların bozulacağına belirtisidir.

Elma gibi belirli meyveli ağaçlar yaz aylarında da tekrar filizlenip çiçek açarsa sonbahar güz döneminin bereketli geçeceği düşünülür.

Arılar sabah erken saatlerde yuvalarından çıkarsa hava güzel olacaktır, o gün hiç çıkmazsa hava bozulacağı anlamına gelir.

Kavak ağacının yaprakları yukarıdan sararmaya başlarsa baharın erken geleceğine inanılmaktadır.

Sonbaharda ağaç yapraklarının hemen dökülmesi kışın soğuk geçeceğinin belirtisidir.

Çiçeklerin daha güzel kokması havanın önce yağmurlu sonraysa güzelleşeceğinin belirtisidir.

Güneşli havada yağmur yağarsa tilki doğuruyordur (Rafiqov, 2010).

Türkler halk takvimini geniş bir boyutta kullanmışlardır. Yıl, ay hatta hafta şeklinde zaman dilimlerine bölmüşlerdir. Hayatlarını daha rahat ve düzenli bir şekilde sürdürmek için halkın gözlemleri, elde ettiği pratikler ve yılların süzgecinden geçen değerlendirmelerle sonuçlarını ortaya koymuştur. Özbek halkı tecrübelerini tabiat olaylarıyla ilişkilendirdiklerinden dolayı hafta günlerinin 7 gezegene bağlı olduğunu düşünmüşlerdir.

Pazartesi (dushanba oy günü): Ay günü

Salı (seshanba, mırıg): Mars günü

Çarşamba (charshamba, at orud): Merkür günü

Perşembe (payshamba, mushtari yupitir) Jüpiter günü

Cuma (juma, zuhra venere): Venüs günü

Cumartesi (shanba, zuhal): Satürn günü

Pazar (yakshanba, shams quyosh) Güneş günü (İsakov, 2022)

Çiftçiler kendi tecrübelerinden yararlanarak bazı çıkarımlarda bulunmuşlardır.

Zuhal (Venüs günü) gününde ekim yapmanın mahsullere bereket getireceği düşünülür.

Pazar (Güneş günü) gününde ekin ekmenin hayırlı olmadığı, doğal afetleri getireceğine inanılır.

Pazartesi (Ay günü) gününde de tarım yapmanın mahsullere bereket getireceği düşünülür.

Salı (Mars günü) gününde ekin ekilirse ekilen ekinleri fare, böcek gibi hayvanların talan edeceğine inanılır.

Çarşamba (Merkür günü) günü çok bereketli bir gün olur, sonbaharda bolca sonuç alınır. Perşembe (Jüpiter günü) gününde yağın karlar tarıma bereket getirir (Turulboev, 1990).

Tartışma ve Sonuç

İnsanlar tarihsel süreçte birbirinden farklı doğal unsurlara inanmıştır. Türkler uzun bir dönem boyunca göçebe ve/veya yarı göçebe yaşam tarzını benimsemiş olmalarından dolayı doğal unsurlara daha fazla anlam atfetmişlerdir. Özellikle iklim hadiselerinin doğal unsurlar içinde ayrı bir yeri olduğu görülmektedir. Bu inanç tarzı zaman içerisinde değişse dahi halk takvimlerinde veya özlü sözlerde yer bulmaya devam etmiştir.

Halk takvimleri tarım ve hayvancılığın ekonomik faaliyetlerde önemli bir yer tutmuş olduğu toplumlarda hayatın akışını kolaylaştırmak adına oluşturulan somut olmayan kültür öğeleridir. Özbekistan’da yaşamını tarım ve hayvancılık ile idame ettiren insanlar da faaliyetlerini kolaylaştırmak ve işlerini bir düzene koymak için halk takvimi oluşturmuşlardır. Bu takvim baştan sona bir anda oluşturulmuş değildir. Zaman içerisinde doğal yaşamın etkileri ve kültürel birikimlerini göz önünde bulundurarak insanların belli zaman aralıklarına vermiş oldukları isimlerden meydana gelmektedir.

Özbekistan’da en eski meteoroloji istasyonlarından birisi olan Taşkent Meteoroloji İstasyonu’nun iklim rasatları 1930 yılına kadar gitmektedir. Halk takvimleri resmi kayıtlarla oluşturulmamışlardır. Ancak insanların doğrudan gözlem ve deneyimleri neticesinde ortaya çıkmış bulgular olmaları nedeniyle kıymetlidir. Ayrıca insanların tarım ve hayvancılık faaliyetleri kadar eski olmalarından dolayı iklim rasatlarından daha eskiye dayanan bilgileri sunmaktadır.

Özbekistan Halk Takvimi ile Anadolu halk takvimleri arasında birtakım benzerlikler söz konusudur. Özbekistan Halk Takvimi’nde zaman bölümlenmesi yapılırken genellikle normal kullanımda olan takvimde ayların 20 ve 21. günlerinin, halk takviminde bir önceki dönemin bitişi ve sıradaki ayın başlangıcı olduğu gözlemlenmiştir. Anadolu halk takvimlerinde de benzer durum gözlemlenmektedir.

Araştırma sahası, zengin tarihi ve kültürel birikime sahiptir. Taşkent, Semerkant, Fergana ve Buhara gibi Türk Dünyası’nın önemli kentleri hâlen Özbekistan sınırlarında varlığını devam ettirmektedir. Özbekistan tarihinde Çarlık Rusyası’nın saldırılarına maruz kalmış, uzun bir dönem ise Sovyetler Birliği’nin bir parçası olarak varlığını devam ettirmiştir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsız bir devlet hâline gelmiştir. Uzun yıllar Rusların etkisi altında kalması ve alfabe bakımından farklılaşmasına rağmen dillerini korumayı başaramışlardır. Sözlü kültürlerine ait atasözleri, destanlar, halk takvimleri vb. kültürel varlıklarını muhafaza edebilmiş olmaları ayrı bir öneme sahiptir.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgusu Özbekistan Halk Takvimi’nde yaz mevsimine dair özel gün ve ifadelerin daha fazla olmasıdır. Kış mevsimi süresince özel gün ve ifadelerin sayısı ise oldukça azdır. Meteorolojik veriler ve Özbekistan’ın genel iklim bilgilerine bakıldığında bilgilerin birbiri ile uyumlu olduğu görülmektedir. Özbekistan’da yaz mevsiminin süresinin kış mevsimine göre daha uzun geçtiği bilgisi göz önünde bulundurulduğunda durumun sebebi ortaya çıkmaktadır.

Özbekistan Halk Takvimi'nde belirgin olarak meteorolojik unsurların etkisi görülmektedir. İklimsel hadiseler ile tarımsal faaliyetler arasındaki ilişkiye dair özel gün ve sözler geniş yer bulmaktadır. İlkbahar ve yaz mevsimindeki özel günler daha çok bolluk, bereket ve üretimi ön plana çıkaran sözlerle ifade edilmiştir. Kış mevsimi ise soğuk ve sert geçen şartları önelemektedir.

Öneriler

Bu araştırmada Özbekistan'ın halk takvimleri kapsamında özel tarihleri, bu günlere verilen isimlendirmeler, mevsimsel merasimler gibi alt başlıklar incelenmiştir. Araştırmanın kapsamının dışına çıkmamak için bazı konulara değinilmemiştir. Ancak gelecek çalışmalarda bu konuların da incelenmesinde fayda görülmektedir. Dünya genelinde iklim salınımları sebebiyle mevsimsel kaymalar yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak halk takvimlerinde bir değişim varsa bu durum incelenmelidir. Bilimsel bir araştırma kapsamında Özbekistan Halk Takvimi'nde yer alan ifadeler ile Anadolu halk takvimlerinde yer alan isimlendirme benzerlikleri de araştırılmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir- H.M.Ö.; Tasarım- H.M.Ö.; Denetleme- H.M.Ö.; Kaynaklar- R.R.A.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi- R.R.A.; Analiz ve/veya Yorum- H.M.Ö., R.R.A.; Literatür Taraması- R.R.A.; Yazıyı Yazan- H.M.Ö., R.R.A.; Eleştirel İnceleme- H.M.Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept- H.M.Ö.; Design- H.M.Ö.; Supervision- H.M.Ö.; Resources- R.R.A.; Data Collection and/or Processing- R.R.A.; Analysis and/or Interpretation- H.M.Ö., R.R.A.; Literature Search- R.R.A.; Writing Manuscript- H.M.Ö., R.R.A.; Critical Review- H.M.Ö.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Açıkgöz, H. (1990). *Türkistan illerinden Özbekistan*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Alaviya, M. (1974). *Özbek halq marosim qoshiqlari*. Toshkent Fan.
- Anichkov E. V (1905). *Vesennyaya obryadovaya pesnya na zapade i u slavyan* Ç.1. Akad. Nauk.
- Ardel, A. (1976). *Türk ülkelerinin tabii coğrafyası*. Türk Dünyası El Kitabı.
- Ardel, A., Kurter, A., & Dönmez, Y. (1969). *Klimatoloji tatbikatı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ashirov, A., & Hatunoğlu, N. (2015). Özbekistan'da mevsimsel bayramlar ve özel günler. *Milli Folklor Dergisi*, 27(105), 120-130.
- Biray, N. (2013). Bugün hava nasıl olacak? Halk bilgisine dayalı takvim ve hava tahmini: Kazak Türkçesi örneğinde. *Ankara DTCF Dergisi*, 20(2), 1-30.
- Boys, M. (1987). *Verovaniya i obiçai*. Nauka.
- Creswell, J.W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten Kitap.
- Creswell, J.W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Siyasal Kitabevi.

- Erginer, G. (1984). *Uşak halk takvimi, halk meteorolojisi*. Türk Tarih Kurumu.
- Freyman, A., A. (1959). Tri sogdiyskih dokumenta s gori mug// problemi vostokovedenii, No1.
- Gülüm, K., & Kocaoğlu, T. (2018). Türk ve Amerikan atasözlerindeki halk takvimi unsurları ve coğrafi gerçekliği, diyalektolog. *Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 137-148.
- Güner, İ., & Şimşek, O. (1998). Iğdır'da halk takvimi ve meteorolojisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 33, 129-139.
- İsakov, Z. (2022). Turkiy xalqlar milliy folklorida osmon yoritqichlari bilan bogliq urf odat va marosimlar. *Ekonomika Sosium Dergisi*, 5(96), 487-491.
- Mamatqul, J. (2008). *Özbek mavsumiy marosim folklori*. Tashkent.
- Mirzaev, N. (1991). *Özbek Tili Etnografizmlarining izohli luğati*. Toshkent Fan.
- Muhammadjonov, Q. (1988). *Janubiy Qozoğiston shevalari*. Toshkent Fan.
- Niyazkilichev, K. (1973). *Zemledelçeskiy kalendarı i skotovodstvo u Turkmen çovdurov v konse XIX-naçale XXb// Oçerki po istorii hozyastvo i kulturi Turkmen*. Aşhabad.
- Olimjonov, R. (1958). Mizom nima. *Fan ve Turmush Dergisi*, (11)39.
- Özdemir, M. A., & Bozyurt, O. (2006). Afyonkarahisar halk takviminin sıcaklık verileri ile karşılaştırılması. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11(15), 53- 82.
- Özey, R. (2011). *Türk dünyası coğrafyası ülkeler, insanlar ve sorunlar*. Aktif.
- Rafiqov, V. (2010). *Qiziqarli geografiya*. Sharq.
- Sarimsaqov, B. (1986). *Özbek marosim folklori*. Fan.
- Safarov, O. (2010). *Özbek xalq oğzaki ijodi*. Musiqqa.
- Sönmez, V., & Alcapınar, F. G. (2016). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*. SAGE.
- Taşagıl, A. (2021). *Gökbörü'nün izinde kadim Türklerin topraklarında*. Kronik Kitap.
- Turulboev, T. (1990). *Haftanoma*. Toshkent gramplastinka zavodi bosmaxonasi.
- Shomaqsudov, S. H., & SHorahmedov, S. H. (1987). *Nega shunday deymiz? Özbek halq maqollarining izoxli lüğati*. Toshkent.
- Veren, E. (2019). *Kocakarı soğuklarından zemheriye Anadolu halk takvimi*. Doğan Egmont.
- Yasak, Ü., & Özdemir, H. M. (2021). Türk mitolojisinde coğrafi izler. *Turkish Studies - Language*, 16(3), 1745-1764.